

Rola wojewódzkich konserwatorów zabytków w kontroli czasowego wywozu muzealiów za granicę

WSTĘP

W erze globalizacji jednym z zadań państwa jest promocja rodzimej kultury, m.in. poprzez organizowanie wymiany zagranicznych wystaw muzealnych, co pozwala obywatelom innych państw zapoznać się z materialnym dziedzictwem kulturowym. Dzięki wymianie zagranicznej możliwe jest organizowanie zbiorczych wystaw dzieł wybitnych artystów, jak również czasowe międzynarodowe wymiany części zbiorów. Nie można jednak zapominać, że czasowy wywóz zbiorów muzealnych za granicę może stanowić dla nich zagrożenie. Państwo powinno więc wypracować takie regulacje, jakie z jednej strony umożliwią zagraniczne wypożyczenia obiektów muzealnych, z drugiej – zabezpieczą ich powrót do kraju w niepogorszonym stanie.

CZASOWY WYWÓZ MUZEALIÓW W POLSKIM SYSTEMIE PRAWNYM

Przepisy ustawy z 21 listopada 1996 r. o muzeach jasno wskazują, iż muzealia stanowią dobro narodowe. Z tego powodu ochrona zbiorów podlega szczególnym rygorom, a przenoszenie obiektów poza teren muzeum wymaga zgody dyrektora tej instytucji. Szczegółowe kwestie odnoszące się do warunków, sposobu i trybu przenoszenia muzealiów zostały uregulowane w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹. Zawarto w nim również informacje o warunkach i sposobie przechowywania zbiorów w nowym miejscu oraz opracowywania dla nich dokumentacji naukowo-konserwatorskiej. Ustawodawca uznał, że w przypadku wywozu muzealiów za granicę unormowania wynikające z ustawy o muzeach są niewystarczające; pozwolenie na wywóz muzeum musi uzyskać od wojewódzkiego konserwatora zabytków na podstawie przepisów ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Takie rozwiązanie powoduje, że działania muzeów związane z wywozem muzealiów za granicę podlegają kontroli wojewódzkich konserwatorów zabytków.

WYWÓZ MUZEALIÓW W PRZEPISACH USTAWY O OCHRONIE ZABYTEKÓW I OPIECE NAD ZABYTEKAMI

Przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jednoznacznie wska-

zują, że zabytki znajdujące się w inwentarzach muzeów, jak również wchodzące w skład zbiorów publicznych, nie mogą być wywożone za granicę na stałe. Jediną legalną formą wywozu takich obiektów (czy to na wystawę czasową, czy do konserwacji) jest uzyskanie pozwolenia czasowego wydawanego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wyróżnia trzy typy pozwoleń czasowych na wywóz zabytków za granicę:

- jednorazowe pozwolenie na czasowy wywóz zabytku za granicę – pozwolenie to wydaje wojewódzki konserwator zabytków na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej, w której posiadaniu znajduje się zabytek, mającej zamiar jednorazowo wywieźć za granicę ten zabytek w celach użytkowych lub wystawienniczych albo dla przeprowadzenia prac konserwatorskich. Termin ważności omawianego pozwolenia nie może być dłuższy niż 3 lata od dnia wydania tego pozwolenia (art. 53);
- wielokrotne pozwolenie indywidualne na czasowy wywóz zabytku za granicę – pozwolenie to wydaje wojewódzki konserwator zabytków na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej, w której posiadaniu znajduje się zabytek, mającej zamiar wielokrotnie wywieźć za granicę ten zabytek w celach użytkowych lub wystawienniczych. Termin ważności omawianego pozwolenia nie może być dłuższy niż 3 lata od dnia wydania tego pozwolenia (art. 54);
- wielokrotne pozwolenie ogólne na czasowy wywóz zabytków za granicę – pozwolenie to wydaje wojewódzki konserwator zabytków na wniosek muzeum lub innej instytucji kultury, która w związku z prowadzoną działalnością zamierza wielokrotnie wywieźć za granicę swoje zbiory, w całości lub w części, w celach wystawienniczych. Termin ważności omawianego pozwolenia nie może być dłuższy niż 5 lat od dnia wydania tego pozwolenia (art. 55).

W zasadzie wywóz zabytków przez instytucję muzealną może odbywać na podstawie każdego z wymienionych typów pozwoleń czasowych, jednakże wielokrotne pozwolenie ogólne na czasowy wywóz zabytków za granicę jest specjalnie dedykowane muzeom i innym instytucjom kultury. Osoby fizyczne i podmioty niespełniające definicji instytucji

kultury mogą czasowo wywieźć zabytki jedynie na podstawie dwóch pozostałych typów pozwoleń.

Ustawodawca, biorąc pod uwagę charakter prowadzonej przez instytucje kultury działalności, przewidział dla tego dokumentu wywozowego dłuższy termin ważności w porównaniu do pozostałych pozwoleń czasowych na wywóz zabytków. Ponadto w obowiązującym do 5 grudnia 2010 r. rozporządzeniu w sprawie wywozu przedmiotów o cechach zabytku² tryb wydawania pozwoleń przewidywał daleko idące udogodnienia dla instytucji otrzymującej powyższy rodzaj pozwolenia. Zgodnie z tym aktem wykonawczym instytucja, która otrzymywała wielokrotne pozwolenie ogólne w przypadku wywozu obiektów dołączała do dokumentu pozwolenia wykaz wywożonych zabytków, opatrzonej na każdej ze stron pieczęcią muzeum lub innej instytucji kultury i podpisem osób uprawnionych do podpisu wykazu wywożonych zabytków (muzeum we wniosku o wydanie dokumentu wywozowego wskazywało dwie osoby uprawnione do podpisu). Wykaz zawierał określenie i opis wywożonych zabytków oraz ich numery inwentarzowe. Rozwiązanie takie powodowało, że instytucja posiadająca wielokrotne pozwolenie ogólne na czasowy wywóz zabytków za granicę w okresie jego ważności mogła wielokrotnie wywieźć swoje zbiory na podstawie tylko jednego dokumentu, zmieniając jedynie załączniki ze spisem wywożonych obiektów. Kontrowersyjnym aspektem takiego rozwiązania był fakt, iż po wydaniu pozwolenia i wskazaniu osób uprawnionych do podpisu wykazu, to instytucja kultury bez udziału konserwatora³ wskazywała, które obiekty mogą znajdować się w wykazie dołączonym do pozwolenia i w praktyce oceniała czy na wywóz zabytków pozwala ich stan zachowania. Konstrukcja ta sprawiała, że konserwator w praktyce miał mniejszą możliwość kontroli na podstawie art. 56 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Zwiększenie maksymalnego terminu wielokrotnego pozwolenia ogólnego, w porównaniu do pozostałych pozwoleń do 5 lat, nie rozwiązuje wielu problemów instytucji związanych z promocją dziedzictwa narodowego za granicą. Przyjęte przez ustawodawcę rozwiązanie powoduje, że wiele form pozyski-

wania eksponatów, takich jak np. długoletnie wymiany depozytów pomiędzy muzeami polskimi i zagranicznymi, jest utrudnione. W trudnej sytuacji znajdują się promujące polskie dziedzictwo zagraniczne instytucje kultury, które, by pozyskać zbiory z polskich instytucji muzealnych muszą liczyć się z faktem, że zabytki będą mogły być u nich wystawiane przez bardzo ograniczony okres czasu. Nie można również zapominać, że transport zabytków związany z obowiązkiem przywiezienia obiektu w terminie ważności pozwolenia generuje dla muzeów i instytucji kultury dodatkowe wysokie koszty.

UPRAWNIENIA WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTKÓW DO KONTROLI CZASOWEGO WYWOZU MUZEALIÓW ZA GRANICĘ

Pozwolenia czasowe na wywóz zabytku wydaje, zgodnie ze swoją właściwością terytorialną, Wojewódzki Konserwator Zabytków. Przy wydaniu pozwolenia organ bierze pod uwagę dwie przesłanki:

- czy na wywóz zabytku pozwala jego stan zachowania;
- czy osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, w której posiadaniu znajduje się zabytek, daje rękojmię, że nie ulegnie on zniszczeniu lub uszkodzeniu i zostanie przywieziony do kraju przed upływem terminu ważności pozwolenia.

Brak łącznego spełnienia tych warunków powinien skutkować odmową wydania pozwolenia czasowego również w przypadku, gdy wnioskodawcą jest muzeum lub inna instytucja kultury. Kwestią dyskusyjną jest sposób oceny przez konserwatora czy wnioskodawca spełnia warunki do wydania dokumentu. Wojewódzcy konserwatorzy zabytków oceniając rękojmię instytucji kultury są pod dużą presją, gdyż w przypadku odmowy wydania pozwolenia narażają się na zarzuty, że uniemożliwiają prowadzenia działalności statutowej i promocji polskiej kultury. Często ścierają się racje związane z ochroną dzieła a jego promocją (przykładem jest niedawny spór o wydanie pozwolenia czasowego na wywóz za granicę *Damy z gronostajem* Leonarda da Vinci ze zbiorów Muzeum XX Czartoryskich)⁴.

Zapisy art. 56 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.)⁵ uprawniają wojewódzkich konserwatorów zabytków do cofnięcia pozwolenia podmiotowi czasowo wywozącemu zabytki również po wydaniu dokumentu pozwolenia czasowego. Cofnięcie pozwolenia czasowego może nastąpić, jeżeli stan zachowania zabytku uległ pogorszeniu, lub wyszły na jaw nowe fakty i okoliczności świadczące, że wnioskodawca nie daje rękojmi, o której mówią zapisy ustawy. Niestety w przypadku, gdy muzealia są zagranicą konserwator nie ma realnej możliwości kontroli stanu zachowania obiektów. Zadania kontrolne konserwatora wynikają również z art. 57 ww. ustawy. Przepis ten nakłada obowiązek na podmioty posiadające pozwolenie, by po jego wykorzystaniu powiadomić wojewódzkiego konserwatora zabytków

o przywiezieniu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w terminie nie dłuższym niż 14 dni. Na wezwanie wojewódzkiego konserwatora instytucja kultury jest również obowiązana udostępnić zabytek w celu dokonania oględzin.

Uprawnienia wojewódzkich konserwatorów zabytków do kontroli czasowego wywozu muzealiów za granicę w obecnym stanie prawnym mają wiele ograniczeń. Istniejące przesłanki wydania pozwoleń czasowych na wywóz muzealiów nie obejmują swoim zakresem wielu zagrożeń dla ich bezpieczeństwa. W praktyce konserwatorzy nie badają również umów wypożyczenia muzealiów, które przy złym skonstruowaniu mogą nie zabezpieczać terminowego i niepogorszonego zwrotu wywiezionych zbiorów.

ODPOWIEDZIALNOŚĆ KARNA ZA NIEPRZYWIEZIEŃ MUZEALIÓW W TERMINIE WAŻNOŚCI POZWOLEŃ NA CZASOWY WYWÓZ ZABYTKÓW ZA GRANICĘ

Wojewódzki Konserwator Zabytków jako organ, który ma uprawnienia do kontroli przywożenia zabytków w terminie ważności pozwoleń na czasowy wywóz za granicę, ma również ustawowy obowiązek zawiadamiać organy ścigania o fakcie nieprzywiezienia zabytku po upłynięciu terminu pozwolenia. Obowiązek ten wynika bezpośrednio z art. 304 § 2 kodeksu postępowania karnego. Zgodnie z tym przepisem *instytucje państwowe i samorządowe, które w związku ze swą działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu, są obowiązane niezwłocznie zawiadomić o tym prokuratora lub Policję oraz przedsięwziąć niezbędne czynności do czasu przybycia organu powołanego do ścigania przestępstw lub do czasu wydania przez ten organ stosownego zarządzenia, aby nie dopuścić do zatarcia śladów i dowodów przestępstwa*. W przypadku, gdy w trakcie dokonania oględzin okaże się, że muzealia wróciły zniszczone lub uszkodzone powinien również zawiadomić organy ścigania o podejrzeniu popełnienia przestępstwa z art. 108 ww. ustawy. Zagadnienie odpowiedzialności za przestępstwo niesprowadzenia do kraju wywiezionych czasowo zabytków w okresie ważności pozwolenia, gdy wnioskodawcą jest osoba prawna, taka jak muzeum, wiąże się z wieloma problemami faktycznymi i prawnymi. Biorąc pod uwagę, że często pod dokumentami wniosków o wydanie dokumentu pozwolenia podpisują się pracownicy merytoryczni instytucji, a decyzję o warunkach wypożyczenia podejmuje inni pracownicy tej instytucji, trudno nieraz określić, kto faktycznie odpowiada za nieprzywiezienie zabytku. Podobny problem następuje w sytuacji, w której władze danej instytucji zmieniają się w trakcie ważności pozwolenia, a problemy z przywiezieniem obiektu wynikają np. częściowo z decyzji poprzedniego dyrektora. W przypadku nieprzywiezienia do kraju zabytku wywiezionego na podstawie pozwolenia czasowego, upoważniona osoba może odpowiadać ponadto za wykroczenia z art. 113a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. za niepo-

wiadomienie w terminie wojewódzkiego konserwatora zabytków o przywiezieniu obiektu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Biorąc pod uwagę, że wśród muzealiów znajdują się najcenniejsze polskie zabytki, a na wojewódzkich konserwatorach zabytków oraz muzeach spoczywa ustawowy nakaz ich ochrony, naruszenia przepisów związanych z wywozem zabytków powinny być wyjątkowo wnikliwie badane i szczególnie uważnie rozpatrywane.

ZAKOŃCZENIE

Wypożyczenie muzealiów za granicę może się wiązać z wieloma zagrożeniami. W obecnym stanie prawnym wojewódzki konserwator zabytków ma ograniczone możliwości pełnej kontroli stanu wypożyczanych muzealiów. Przy dobrej współpracy i współdziałaniu obu instytucji, wykraczającym poza literalne rozwiązania prawne, zagrożenie dla naszych zbiorów publicznych poza granicami państwa może być zredukowane do minimum. Nawet jednak w takiej sytuacji mogą wystąpić okoliczności, w których problem ze zwrotem wywiezionego muzealium będzie wynikał nie ze złej woli instytucji kultury, ale z powodów od niej niezależnych. Obecny system kontroli wywozu zabytków znajdujących się w inwentarzach muzeów nie jest bez wad. Niektóre elementy związane z relatywnie krótkim terminem ważności tych dokumentów może utrudniać muzeum np. długookresowe wypożyczenia zbiorów instytucjom zagranicznym. Mogą również zwiększać koszty organizowania wystaw czasowych poza terytorium naszego kraju. Warto jednak pamiętać, że kontrola wywozu zbiorów muzealnych za granicę jest podyktowana znaczeniem tych zabytków dla dziedzictwa kulturowego. Minister kultury i dziedzictwa narodowego w piśmie skierowanym do podległych sobie muzeów i do wojewódzkich konserwatorów zabytków przypomniał o obowiązku kontroli czasowego wywozu muzealiów wynikającym z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Z treści pisma wynikało, że nie wyklucza się dyskusji o perspektywach i ewentualnych kierunkach nowelizacji ustawy w zakresie regulacji wypożyczeń muzealiów za granicę. ■

PRZYPISY

¹ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 maja 2008 r. w sprawie warunków, sposobu i trybu przenoszenia muzealiów (Dz.U. 2008 nr 91 poz. 569)

² Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 19 kwietnia 2004 r. w sprawie wywozu zabytków i przedmiotów o cechach zabytków za granicę (Dz.U. 2004 nr 84 poz. 789)

³ Niektóre muzea i instytucje kultury przedstawiały wojewódzkim konserwatorom zabytków dołączane listy muzealiów do wglądu, jednakże działania te nie wynikały z przepisów rozporządzenia w sprawie wywozu zabytków i przedmiotów o cechach zabytków za granicę.

⁴ Zob. Ł. Gazur, *Minister nie wypuści „Damy z gronostajem” do Berlina?*, „Dziennik Polski” (22.02.2011.)

⁵ Zmiany wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz. U. z 2004 r. Nr 96, poz. 959 i Nr 238, poz. 2390, z 2006 r. Nr 50, poz. 362 i Nr 126, poz. 875, z 2007 r. Nr 192, poz. 1394 oraz z 2009 r. Nr 31, poz. 206.